

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ЩО ВЧИНЕНІ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

Статтю присвячено висвітленню алгоритму дій слідчого у разі виявлення та розслідування вбивств, вчинених на ґрунті расизму та ксенофобії. Запропоновані рекомендації щодо розслідування таких злочинів. Рекомендації викладено у вигляді алгоритму початкових і подальших слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів.

Ключові слова: ксенофобія в Україні, вбивства на ґрунті расизму, вбивства з мотивів нетерпимості, проблеми розслідування, основні положення розслідування.

Статья посвящена раскрытию алгоритма действий следователя при выявлении и расследовании убийств, совершенных на почве расизма и ксенофобии. Предложены рекомендации относительно расследования таких преступлений. Рекомендации изложены в виде алгоритма начальных и последующих следственных (розыскных) действий и организационных мероприятий.

Ключевые слова: ксенофобия в Украине, убийства на почве расизма, убийства по мотивам нетерпимого отношения, проблемы расследования, основные положения расследования.

The work is sanctified to opening of algorithm of actions of investigator at an exposure and investigation of murders perfect on soil of racism and xenophobia. Offered to recommendation in relation to investigation of such crimes. Recommendations are expounded as an algorithm inquisitional (search) actions and organizational measures.

Key words: xenophobia in Ukraine, murders motivated by racism, murder on the grounds of intolerance, investigate problems, substantive provisions of investigation.

Вступ. У різні часи свого історичного розвитку, мабуть, кожна країна стикалась з проблемою загострення міжетнічного, расового протистояння між корінним населенням і так званими «приїжджими» або «іншими». Вороже ставлення місцевого населення до людей, які відрізняються від більшості за кольором шкіри, формою очей, національністю, релігійними переконаннями часто зумовлені закономірними явищами (наприклад, перенаселенням території або неконтрольованою еміграцією). Але грамотна, зважена соціально-економічна політика керівництва держави, міжнародних організацій разом із чітким реагуванням правоохоронної системи здатні своєчасно загасити подібні настрої серед населення. Такий досвід має світова спільнота, і він неоціненний.

Для нашої країни настав час визнати існування проблеми ксенофобії в суспільстві і почати вживати превентивні заходи, адже проблема вчинення насильницьких злочинів, у тому числі вбивств на цьому ґрунті постала за останні роки особливо гостро [1; 2].

Особливе занепокоєння викликає той факт, що розпалювання настроїв ворожнечі і ненависті, нав'язування негативних стереотипів в суспільстві – це бомба уповільненої дії, яка може призвести до соціального вибуху в державі і навіть до громадянської війни [3; 4].

Чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК України) встановлено цілий перелік злочинів, мотивом яких виступає упереджене ставлення до окремих представників суспільства. Серед них передбачено й умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115). Кожен випадок таких вбивств викликає неабиякий резонанс у суспільстві, і водночас багато труднощів у доказуванні постає перед слідчими в таких провадженнях. Саме на розкритті особливостей досудового розслідування цих злочинів зосереджено увагу в представленій роботі.

Постановка завдання. Окремі аспекти особливостей розслідування злочинів, що пов'язані із проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості, були предметом дослідження кількох робіт вітчизняних авторів, зокрема Дьоміної-Волок Н.В., Осики І.М., Канюс В.М., Корж Є.М., Лемешко О.М., Гори І.Ю., Тіщенко Ю.А., Савченко А.В. та інших [4; 5; 6]. Проте сьогодні залишається низка невіршених проблем у цій сфері, зокрема відсутні дієві, практично значущі рекомендації розсліду-

© ПАЗИНИЧ Т.А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 (Харківський національний університет внутрішніх справ)

вання такої категорії злочинів. Саме висвітлення таких рекомендацій поставлено за мету представленої роботи.

Результати дослідження. Досудове розслідування вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, звісно, повинно проводитись відповідно до загальних наукових рекомендацій і методик розслідування вбивств [7; 8]. Але слідчі мають розуміти, що основою процедури розслідування таких злочинів виступає доказування і детальне відображення в матеріалах кримінального провадження елемента суб'єктивної сторони злочину – спеціального мотиву нетерпимості підозрюваного до представників певної раси, національності чи релігійної групи.

Як показує аналіз слідчо-оперативної практики, на початковому етапі розслідування під час ухвалення рішення про відкриття провадження про вбивство дуже рідко є дані, які вказують на специфічний мотив вчинення цього злочину. Тому первинно рекомендується кваліфікувати такі факти за ч. 1 ст. 115 КК України або за іншими частинами. Для встановлення ж спеціального мотиву нетерпимості на подальшому етапі потрібно провести комплекс відповідних слідчих (розшукових) та організаційних дій, а потім додатково кваліфікувати вбивство за ознакою п. 14 ч. 2 ст. 115 (умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості).

Відкриття провадження про вбивства, як правило, пов'язані із надходженням заяви або повідомлення про вчинення цього злочину від свідків або родичів загиблого або із надходженням рапорту члена чергової слідчо-оперативної групи, патрульних поліцейських, які виїжджали на місце події за викликом, і виявили труп з ознаками насильницької смерті чи інші ознаки цього злочину.

Оперативний черговий територіального підрозділу національної поліції (далі – оперативний черговий), отримавши по телефону заяву чи повідомлення про виявлення трупа з ознаками насильницької смерті має виконати такі дії:

14. з'ясувати анкетні дані (прізвище, ім'я, по-батькові, рік народження, адреса, за якою проживає, місце роботи) особи, що заявляє або повідомляє про злочин;

15. з'ясувати основні обставини злочину, про який повідомлено;

16. зареєструвати отриману інформацію в журналі Єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події;

17. негайно направити на місце події слідчо-оперативну групу (далі – СОГ) для перевірки повідомленої інформації про злочин, з'ясування обставин події та документування ознак складу злочину [9].

У разі виявлення ознак вчинення вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості начальник МРЛО або особа, яка виконує його обов'язки, зобов'язана особисто виїхати на місце події для організації встановлення та затримання злочинців та своєчасного подання до ГУМВС, УМВС об'єктивних відомостей про цю резонансну подію.

Начальник слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС особисто має виїхати на місце події за кожним фактом умисного вбивства, якщо наявні ознаки вищевказаного мотиву спричинення смерті людини (у разі неможливості виїзду начальника слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС на місце події виїздить його заступник).

Для огляду місця події за такими фактами обов'язково залучаються слідчі-криміналісти слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС, а також задіюються криміналістичні лабораторії.

СОГ виїжджає на місце події у складі слідчого, співробітника оперативного підрозділу, спеціаліста-криміналіста. Крім того, до складу групи в обов'язковому порядку включається слідчий територіального підрозділу національної поліції, який спеціалізується на розслідуванні вбивств (він є старшим СОГ), а також за потреби кінолог зі службово-розшуковою собакою, психолог.

Для проведення огляду трупа (частин трупа) людини обов'язково залучається судово-медичний експерт, а також експерти Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру відповідної спеціалізації: криміналісти, біологи, балісти тощо [10].

Якщо на місці події присутня особа, яка заявила або повідомила про злочин, слідчий або інша уповноважена особа має прийняти усну заяву від неї, склавши про це протокол прийняття усної заяви, одночасно попередивши її про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину за ст. 383 КК України.

Слідчий повинен організувати проведення на місці події комплексу дій та заходів, спрямованих на вирішення таких тактичних завдань:

– виявлення, фіксація та вилучення слідів злочину та інших речей і документів, що можуть мати значення для встановлення істини у справі;

– встановлення часу, місця і способу вчинення злочину;

– встановлення потерпілих від події злочину;

– встановлення виду і характеристики засобів та зброї, якщо такі були використані під час вчинення злочину;

– встановлення характеру нанесеної злочинцем шкоди, а також приблизний розмір матеріальних збитків (якщо такі на цей момент виявлені);

- встановлення всіх можливих свідків та очевидців події злочину;
- встановлення обставини скоєння злочину, що мають значення для початкової кримінально-правової кваліфікації події, визначення кола підозрюваних осіб, напрямів організації роботи з розшуку, перевірки, затриманню причетних до вчинення злочину осіб і притягненню їх до кримінальної відповідальності (у рамках виконання цього завдання потрібно встановити ознаки зовнішності і особливі прикмети підозрюваних, дані про транспортні засіб, що використовували, індивідуальні ознаки інших об'єктів, що використовували злочинці);
- встановити шляхи можливого підходу злочинців на місце вчинення злочину і відходу з нього, а також місць розташування на цих шляхах технічних засобів спостереження і фіксації (стаціонарних камер відеоспостереження);
- жити заходи із затримання злочинця одразу після вчинення злочину (наприклад, із залученням сил і засобів патрульної поліцейської служби, ДСО чи інших служб, підрозділів).

Для вирішення вищевказаних тактичних завдань слідчий повинен організувати проведення огляду місця події та трупа; скласти протокол огляду місця події та додатки до нього (план-схему місця події з пояснювальними написами, план-схему розташування тілесних ушкоджень на трупі); відібрати пояснення у потерпілого (потерпілих), очевидців та можливих свідків злочину; витребувати документи чи окремі дані шляхом направлення вимог чи запитів до відповідних установ, підприємств чи організацій; вилучити речі і документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу, у тому числі матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню; дати усні вказівки або письмові доручення співробітникам оперативних підрозділів на виконання дій та заходів, спрямованих на вирішення вказаних тактичних завдань.

Зібрані і оформлені відповідним чином матеріали перевірки інформації про злочин після прибуття СОГ негайно необхідно передати оперативному черговому.

Якщо особисто виїжджає начальник слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС, він заслуховує звіти членів СОГ, перевіряє якість складання протоколу огляду місця події та повноту фіксації обставин учинення кримінального правопорушення. У разі встановлення неповноти цієї слідчої дії негайно організовує проведення повторного або додаткового огляду за своєї участі [10].

Оперативний черговий зобов'язаний негайно надати інформацію (матеріали перевірки) про злочин начальнику слідчого підрозділу для визначення виконавця й організації досудового розслідування (відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України).

Начальник слідчого підрозділу визначає слідчого для проведення такого розслідування (відповідно до ч. 2 ст. 39 КПК України).

Слідчий, якого визначено для виконання розслідування, невідкладно, але не пізніше ніж 24 години після отримання інформації про злочин зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування (відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України).

Начальник слідчого підрозділу перевіряє внесені слідчим до ЄРДР відомостей і у разі наявності підстав підтверджує їх, після чого кримінальне провадження отримує порядковий номер, і починається досудове розслідування [9].

Варто звернути увагу на те, що до невідкладних слідчих (розшукових) дій, що проводяться на початковому етапі розслідування вбивств, що мають ознаки вчинення з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості, належать такі.

- Огляд місця події (якщо не був проведений первинний огляд або були певні прогалини) з метою пошуку ознак, що свідчать про ксенофобський мотив злочину – наявність певних специфічних предметів, атрибутики, написів, символів тощо.
- Допит свідків і очевидців події щодо обставин, які передували злочину, самих обставин нападу та подій після нього. Варто зазначити, що серед свідків вбивств розглядуваної категорії часто виявляються жителі сусідніх будинків, які спостерігають з вікон власних домівок або перебувають поруч і намагаються зупинити нападників; таксисти, які або щойно привезли або очікували клієнтів; лікарі бригад швидкої допомоги, яких викликали на місце нападу.
- Запит до підрозділу карного розшуку про перебування особи на відповідному обліку.
- Направлення доручення працівникам карного розшуку щодо відпрацювання молодіжних угруповань з метою пошуку підозрюваних, а також моніторингу відповідних Інтернет-сторінок, де може з'явитися інформація про відповідну проведену акцію.
- Особистий обшук, пред'явлення підозрюваних для впізнання після їх затримання.
- Підготовка та призначення судово-медичної експертизи трупа та інших експертиз залежно від вилучених об'єктів: трасологічної, дактилоскопічної, балістичної, криміналістичної експертизи холодної зброї, медико-криміналістичної, молекулярно-біологічної експертизи (дослідження ДНК) та інших.

Треба зауважити, що після встановлення і затримання підозрюваної особи у будь-якому разі потрібно перевіряти всі можливі версії щодо інших мотивів цього злочину. У зв'язку з цим потрібно дослідити стосунки потерпілого і підозрюваного, чи були вони знайомі і якщо так, то які були трива-

лість і характер цих стосунків; чи не виникало між ними конфліктів, якщо так, які були причини для цього; чи не було між ними укладено угод цивільно-правового характеру, чи були боргові зобов'язання; чи не вчиняв потерпілий щодо підозрюваного будь-яких дій, що могли потягти за собою відповідну реакцію (наприклад, помсту).

На подальшому етапі потрібно провести допит підозрюваного, його освідчування, слідчий експеримент, розглянути необхідність призначення судово-психіатричної, судово-психологічної, наркологічної експертиз, а також за наявності відповідних об'єктів – експертиз комп'ютерної техніки і програмного забезпечення та інших, залежно від обставин події злочину.

У провадженнях представленої категорії підлягають встановленню такі обставини:

1) обстановка, час та місце вчинення вбивства, зокрема які події передували і могли спровокувати напад на людину (особлива увага звертається на агітаційну інформацію в засобах масової інформації, заклики на масових заходах; конфліктні ситуації тощо);

2) спосіб вчинення вбивства, зокрема характер насильства, яке було застосоване, засоби і рядя злочину, кількість співучасників і їх ролі;

3) чи були з боку підозрюваного висловлювання чи дії (жести, демонстрація поглядів тощо) ксенофобського характеру до, під час або після вчинення нападу;

4) дані, що характеризують особу підозрюваного, пом'якшують або обтяжують покарання;

5) дані про особу потерпілого, зокрема його належність до певної расової, національної чи релігійної групи;

6) детальні обставини щодо того, яким чином і чому опинився на місці вчинення нападу;

7) детально дії потерпілого до і під час нападу (чи був конфлікт, провокація, чи чинився ним опір злочинцям, яким чином і якими засобами намагався захиститися потерпілий);

8) у чому виражалось застосоване насильство до потерпілого, які завдані тілесні ушкодження, що стало причиною смерті.

Висновки. Варто зазначити, що в роботі не розкриті всі особливості процесу доказування у провадженнях про вбивства, вчинені на ґрунті ненависті до представників груп «інших». І залишається ще багато напрямів подальшого вивчення цієї тематики. Представлена робота є одним з кроків вирішення комплексного завдання розробки методики розслідування злочинів цієї категорії.

Список використаних джерел:

1. В Украине резко участились случаи нападений на иностранных студентов // Сегодня.ua. Горячая тема. Спецрублика от 29.02.2016 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/criminal/v-ukraine-rezko-uchastilis-sluchai-napadeniy-na-inostrannyh-studentov-695752.html>.

2. Павленко Е. Иностранцы назвали Харьков опасной точкой мира. После четвертого нападения студенты вышли на площадь, потребовали усилить патрулирование студгородка и наказать виновных // Вести [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vesti-ukr.com/harkov/103613-inostrancy-nazvali-harkov-opasnoj-tochkoj-mira>.

3. Явір В.А. Суспільно-політичний вимір та правові механізми протидії ксенофобії в Україні / В.А. Явір // Бібліотека українських авторефератів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?id=577&s=policy&start=7.

4. Гора І.Ю. Механізм формування антисоціальної поведінки в осіб, які вчиняють злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості / І.Ю. Гора // Юридична психологія та педагогіка. – 2014. – № 1. – С. 183–192. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ugpp_2014_1_21.pdf.

5. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів / А.В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 1. – С. 174–177.

6. Осика І.М. Методичні рекомендації з протидії проявам нетерпимості (ксенофобії) для прокурорів та слідчих прокуратури, представників силових структур, неурядових організацій / [Ю.А. Тищенко, О.К. Смірнов, І.М. Осика, О.О. Морозлі]; за заг. ред. Ю.А. Тищенко. – К.; Сімферополь : Агентство «Україна», 2011. – 48 с.

7. Саїнчин О.С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика : [монографія] / О.С. Саїнчин. – Одеса : СПД Бровкін О.В., 2012. – 408 с.

8. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування : [монографія] / В.О. Коновалова. – Х. : Факт, 2001. – 311 с.

9. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС від 6 листопада 2015 р. № 1377 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>.

10. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : Наказ МВС від 14 серпня 2012 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS391.html.